

топонимики. – М. – 1964. – С. 48–67.

4. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика / Ю. О. Карпенко // Літературна ономастика : зб. ст. – Одеса : Астропринт, 2008. – 328 с.
5. Ковалик І. І. Про власні загальні назви в українській мові / І. І. Ковалик // Мовознавство. – 1977. – № 2. – С. 15–17.
6. Курилович Е. Положение имени собственного в языке / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М., 2002. – 267 с.
7. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М. : Наука, 1973. – 320 с.

**Бондаренко І. В. Дивергентно-конвергентні процеси в ономастичній системі мови (на матеріалі ойконімів).**

У статті розглядаються питання виникнення ономастичної омонімії та шляхи її подолання, а також дивергентно-конвергентні процеси, що відбуваються в середині топонімічної системи мови. Подано класифікацію видів ономастичної омонімії, розглянуто різні мовні засоби та способи (фонетичні, морфологічні, синтаксичні) її усунення.

**Ключові слова:** ономастична омонімія, ойконіми, дивергенція, конвергенція.

**Bondarenko I. V. Divergent-convergent processes in the onomastic system of a language (based on oikonyms).**

The article examines questions of onomastic homonymy occurrence and ways of its overcoming, as well as the divergent-convergent processes within the toponymic system of a language. The classification of onomastic homonymy types is proposed, various ways and means of language (phonetic, morphological, syntactic) to eliminate it are considered.

**Key words:** onomastic homonymy, oikonyms, divergence, convergence.

**Висоцька Н. Л.**

**Донбаський державний педагогічний університет**

## **ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРІЇ ТЕКСТУ (ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)**

У статті здійснено лінгвоісторіографічний аналіз поглядів мовознавців ХХ ст. – початку ХХІ ст. щодо проблем теорії тексту. Визначено особливості формування термінологічного апарату та методологічної бази зазначеної теорії. Установлено етапи й хронологічну послідовність становлення та розвитку лінгвістики тексту як окремої наукової дисципліни. Визначено внесок сучасних дослідників у розробку теорії тексту.

**Ключові слова:** лінгвоісторіографічний аналіз, теорія тексту, текст.

**Постановка проблеми.** Становлення теорії тексту в якості окремої галузі філології відображає хід розвитку сучасної лінгвістичної науки. Тому важко переоцінити значення теорії тексту для сучасного мовознавства. Текст є “первинним для всього гуманітарно-філософського мислення й виявляється саме тією безпосередньою дійсністю, із якої тільки й можуть походити ці дисципліни”, – думка провідного російського вченого М. М. Бахтіна стала

програмною для теорії тексту. Відомий німецький дослідник З. Й. Шмідт також вважав текст первинною, базовою категорією.

**Аналіз останніх досліджень.** Багато сучасних лінгвістів вважають основною одиницею мови не слово і не речення, а текст. Текст розглядається як структурно-семантичне або комунікативне утворення (Б. М. Гаспаров, Г. А. Золотова, Г. В. Колшанський та ін.), як система або діяльність (Х. Ізенберг, Д. Фівегер, Ю. В. Попов та ін.), як системно-структурна або інформативно-функціональна сутність (І. Р. Гальперін, М. І. Откупщікова, С. Г. Ільєнко та ін.), як комунікативна або когнітивна модель (П. В. Белянін, Г. І. Богин, Т. А. ван Дейк, В. Кинч та ін.), як предмет вивчення стилістики та риторики (Н. С. Болотнова, А. А. Ворожбитова, Г. Я. Солганік та ін.) тощо.

Саме текст, а не речення, є найвищою й незалежною мовною єдністю. Проте лінгвістична теорія тексту та важливість пов'язаних із нею теоретичних питань на сучасному етапі розвитку мовознавства ще недостатньо вивчені, чим і зумовлюється **актуальність** статті.

**Метою** роботи є лінгвоісторіографічний аналіз поглядів мовознавців ХХ ст. – початку ХХІ ст. щодо питань теорії тексту.

**Виклад основного матеріалу.** Перші кроки у вивченні тексту як мовного феномену, структурно, композиційно та змістовно завершеного, було здійснено в 20–50-ті рр. ХХ ст. Над терміном для позначення цього явища вперше замислився О. М. Пешковський. Учений ще чітко не розмежував складне синтаксичне ціле й абзац, хоча розумів значну різницю між ними [8]. Терміни на позначення явища “найкрупнішого синтаксичного цілого”, про яке говорив О. М. Пешковський, були запропоновані в 1950-і рр. двома вченими: російським лінгвістом М. С. Поспеловим і українським лінгвістом Л. А. Булаховським. М. С. Поспелов назвав досліджувану одиницю “складним синтаксичним цілим” (скорочено ССЦ), а Л. А. Булаховський запропонував термін “надфразна єдність” (НЄ).

Гіпотеза щодо доцільності виділення цієї одиниці взагалі, а також установлення її структурних особливостей отримала подальший розвиток у працях І. О. Фігуровського, В. В. Виноградова, Ю. В. Ваннікова, І. Р. Гальперіна, Г. Я. Солганіка та багатьох інших. На думку Г. Я. Солганіка, “прозаїчна строфа – це група близько пов'язаних за змістом та синтаксично речень, які виражають більш повний порівняно з окремим реченням розвиток думки” [11, с. 95]. В. В. Виноградов називав цю одиницю “довгим періодом”, І. О. Фігуровський – “компонентом цілого тексту”, Н. Д. Зарубіна – “текстом” тощо. Однак більшість учених віддали перевагу терміну складне синтаксичне ціле (ССЦ), або надфразна єдність (НЄ), або просто текст.

Від часу виокремлення в самостійну категорію текст по-різному визначався лінгвістами: то як висловлювання з одного чи кількох речень, то

як великий закінчений твір. Так, в енциклопедії “Українська мова” подано наступне визначення: “Текст – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об’єднаних у ближчій перспективі смисловими й формально-граматичними зв’язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематичною і сюжетною здатністю” [13, с. 627]. К. В. Кожевникова визначила текст як вищу комунікативну одиницю, що “тяжіє до змістової замкнутості й завершеності, конститутивною прикметою якої, однак, є зв’язність, виявлена щоразу в різних параметрах, на різних рівнях тексту й у різній сукупності часткових зв’язків” [5, с. 66]. Залежно від того, подається дефініція в комунікативно-динамічному чи в системно-статистичному контексті, текст визначається то як результат послідовності мовленнєвих актів, то як когерентна (зв’язна) послідовність речень.

Щодо ступеня завершеності, самостійності розрізняються вузьке й широке трактування тексту. В основу цієї тези покладено ідеї О. І. Москальської, яка виділила два основних об’єкти вивчення лінгвістики тексту: 1) цілий мовний твір-текст, тобто текст у широкому розумінні або макротекст і 2) надфразну єдність (складне синтаксичне ціле) – текст у вузькому розумінні або мікротекст. О. І. Москальська зауважила, що межі надфразної єдності й цілого тексту можуть співпадати. Так, цілий твір, невеликий за обсягом (газетна замітка, коротка розповідь, повідомлення про погоду, оголошення і т. п.), може складатися з однієї надфразної єдності. У зв’язку з цим, вважає дослідниця, текст у вузькому і широкому трактуванні досить часто не розрізняються лінгвістами [7, с. 13].

З розвитком лінгвістики тексту як окремої галузі мовознавства тлумачення терміну “текст” уточнюється, розширюється, поглиблюється зміст зазначеного поняття. Аналіз досліджень, присвячених проблемам лінгвістики тексту показав, що єдиного визначення терміну “текст” немає. Проте, незважаючи на різноманіття підходів до визначення й вивчення тексту, у всіх дефініціях наявні такі його ознаки, як змістова цілісність (когерентність), семантична зв’язність (когезія), структурна організованість, завершеність, інформативність. Досліджуючи твори художньої літератури, мовознавці спираються на твердження про те, що текст – це насамперед писемне мовлення, оскільки саме в цій формі найбільшою мірою виявляються релевантні ознаки: лінійність, членованість та ін. При цьому відзначається, що сучасна теорія тексту дає можливість установити певні ознаки “текстуальності”, які роблять мовленнєвий фрагмент текстом: ситуативність (текст завжди співвідноситься з певною умовою спілкування); інформативність (вплив на інтерес реципієнта), яка корелює з ситуативністю; інтенційність (для реалізації певних намірів того, хто пише); текст створюється спеціально, й автор прагне оформити його так, щоб він був

зрозумілим і доступним для широкого кола читачів; сприйнятливість (текст повинен відповідати намірам адресата); зв'язність (насамперед, маються на увазі граматичні засоби зв'язку – займенники, часи дієслова та ін.); послідовність змісту, тобто наявність певної ієрархії смислових одиниць, пов'язаних певними відношеннями; інтертекстуальність (тексти окремих функціональних стилів і жанрів мають характерні риси, вони є реалізаціями певних зразків, і відповідне використання мовних категорій ґрунтується на нашому чи авторському досвіді породження й сприйняття попередніх текстів).

Виділені ознаки тексту розширив та доповнив Ф. С. Бацевич. Він відзначив, що текст як лінгвістичне явище характеризується зв'язністю, цілісністю, інтенційністю (авторською метою), інформативністю, ситуативністю (зв'язністю з контекстом), членованістю (наявністю смислових частин), інтегративністю (єдністю цих частин), модальністю (особистісним ставленням), розгорнутістю, послідовністю, динамізмом зображуваного тощо [1, с. 148]. До ознак, які характеризують текст як результат (і засіб) комунікації, учений відносить смислову єдність (тематичну єдність), комунікативну єдність, структурну єдність. Вони базуються на відповідних категоріях.

У лінгвістичній літературі триває дискусія щодо визначення та обрання підходів для вивчення тексту. Так, у праці “Синтаксические единицы в тексте” С. Г. Ільєнко запропонував три базові підходи: а) власне синтаксичний, який “пов'язується з орієнтацією на виділення специфічної “надреченневої одиниці” – надфразної єдності (за Л. М. Лосєвою), або складного синтаксичного цілого (за М. С. Поспєловим)” [3, с. 70]; б) власне текстовий, який визначається орієнтацією на поняття “текст” у широкому значенні – від “замітки в газеті до <...> монографії”; в) стилістичний, пов'язаний зі “специфічним об'єктом вивчення”, функціонально-смисловим типом мовлення – описом, розповіддю, міркуванням [там же, с. 77–78].

З. Я. Тураєва виокремила п'ять підходів до вивчення тексту: онтологічний, відображає характер існування та статус тексту; гносеологічний, указує на спосіб відображення дійсності; власне лінгвістичний, що ґрунтується на мовному оформленні тексту; психологічний, орієнтований на сприйняття; прагматичний, спрямований на специфіку відношення автора до дійсності та змісту тексту [12].

Аналізуючи проблему об'єкта лінгвістичної теорії тексту й комунікації, В. І. Карасик виділив три найпопулярніші підходи до вивчення тексту – структурний, комунікативний, лінгвокультурологічний. У стилістичному аспекті, теоретичну базу лінгвістики тексту, на думку вченого, становлять наступні тези: текст – результат, а не процес мовлення й майже завжди зафіксований у письмовій формі; текст – інтенціональний авторський витвір,

звернений до адресата; наявні різні типи та жанри текстів; наявні фундаментальні характеристики, притаманні всім текстам [4, с. 226]. Учений вважає, що тематична, структурна й стилістична єдність – це конститутивні ознаки тексту, проте основною є стилістична. Власне за допомогою цієї ознаки будь-який текст вибудовується в комунікативний досвід людини й оцінюється як текст або не-текст. На думку В. І. Карасика, навіть за умови тематичної неузгодженості певний фрагмент становить стилістичну єдність [4, с. 206–207].

Відсутність єдиного тлумачення феномена тексту О. О. Селіванова пояснює низкою причин: 1) абсолютизацією структурної організації тексту та його граматичних засобів зв'язності; 2) формально-структурною, жанровою, стилістичною різноплановістю тексту й специфікою способу його репрезентації (тексти поділяються на письмові, усні та друковані); 3) різноманітністю текстових дефініцій, що полягає в специфіці підходів до вивчення тексту; 4) канонізацією тексту як складника комунікативного процесу, посередника, засобу, процесу й мети комунікації, що пов'язане зі становленням комунікативного напрямку лінгвістики тексту та ототожненням тексту й дискурсу; 5) абсолютизацією певної категорії або кількох категорій тексту під час тлумачення цього поняття [10].

Одиницею вивчення лінгвістики тексту мовознавці вважають “реально вичленований найменший словесний масив, що складається з лінійно розташованої сукупності речень, об'єднаних у тематичну й структурну цілісність, за якою слідує інша цілісність того ж рівня” [13, с. 627]. Таким найменшим “словесним масивом” є складне синтаксичне ціле (ССЦ), компоненти якого пов'язані за змістом, а також лексичними, морфологічними і синтаксичними засобами. Деякі мовознавці відзначають, що “найменшою реальною одиницею тексту є надфразна єдність, абзац” [там же]. Згідно з цим у лінгвістиці виділено такі типології комунікативних утворень: “текст (комунікативна єдність) – складне синтаксичне ціле – фраза (висловлювання) – речення (предикативна одиниця) – слово – морфема – фонема”. При цьому зазначається, що синтаксис тексту трактується “як ланка, що надає завершеності синтаксичній теорії, завданням якої є вивчення утворень складніших, ніж слово, і пояснення принципів і правил побудови мовлення”. На думку В. Г. Гака, утворюється наступна типологія комунікативних утворень: речення (просте чи складне) – складне синтаксичне ціле (сукупність двох чи більше речень) – текст. Період та парцеляцію вчений відносить до “проміжних” форм між реченням і ССЦ [2, с. 87–95].

Цікавими є погляди Г. В. Колшанського. Учений зауважив, що оскільки текст є найбільш динамічною одиницею мовлення, то його складну інфраструктуру треба описувати в термінах макро- та мікротексту. Під

мікротекстом дослідник розуміє тематично гомогенну комунікацію (наприклад, опис природи, доказ теореми, опис однієї хімічної реакції), а під макротекстом – гетерогенну, що складається з певної кількості субтем. У всіх різновидах макро- і мікротексту мовознавець виділив мінімальну одиницю – блок, текстему, яка містить певну групу висловлювань, граматично оформлену у вигляді абзацу чи періоду. Ці одиниці з погляду ієрархічної будови тексту вищі, ніж складне речення, але “не утворюють монолітної одиниці як самостійної структурної частини, оскільки не мають ознаки тематичної чи смислової завершеності як акту комунікації” [6, с. 106–107]. Тому такого типу текстему Г. В. Колшанський розглядав як перехідну одиницю до мікро- і макротексту, завдання якої бути “орієнтиром під час аналізу тексту у випадках необхідності чіткого відокремлення блока тексту від простої сукупності речень чи від складного речення” [там же].

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Отже, проблема виділення одиниць лінгвістики тексту, елементів тексту остаточно не розв’язана. На сучасному етапі розгляду цього питання найпереконливішим є визначення текстеми як одного з компонентів тексту, який граматично виражений ускладненим або складним реченням особливої конструкції, ССЦ або невеличким за обсягом твором.

У сучасній лінгвістиці немає спеціальних лінгвоісторіографічних праць, присвячених комплексному та систематизованому дослідженню еволюції лінгвістичної думки щодо питань теорії тексту. Зважаючи на фрагментарний характер проаналізованих досліджень і відсутність комплексного підходу щодо проблем теорії тексту, робимо висновок про перспективність подальшого докладного лінгвоісторіографічного дослідження зазначеного питання.

### *Л і т е р а т у р а :*

1. *Бацевич Ф.* Лінгвістична генологія : проблеми і перспективи : навч. посіб. / Ф. Бацевич. – Львів : Паіс, 2005. – 264 с.
2. *Гак В. Г.* Эмоции и оценки в структуре высказывания и текста / В. Г. Гак // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 1997. – № 3. – С. 87–95.
3. *Ильенко С. Г.* Русистика. Избранные труды / С. Г. Ильенко. – М. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. – 674 с.
4. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 309 с.
5. *Кожевникова К. В.* Об аспектах связности в тексте как целом / К. В. Кожевникова // Синтаксис текста : сб. науч. тр. – М. : Наука, 1979. – С. 49–67.
6. *Колшанский Г. В.* Коммуникативная функция и структура языка / Г. В. Колшанский. – М., 2007. – 176 с.
7. *Москальская О. И.* Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высшая школа,

1981. – 211 с.

8. *Пешковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М., 2009. – 432 с.
9. *Поспелов Н. С.* Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры / Н. С. Поспелов // Доклады и сообщения Института русского языка АН СССР. – М., 1948. – Вып. 2. – С. 43–68.
10. *Селиванова Е. А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации : уч. пособ. / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ, “Фитосоциоцентр”, 2002. – 336 с.
11. *Солганик Г. Я.* Синтаксическая стилистика. Сложное синтаксическое целое / Г. Я. Солганик; изд. 4-е. – М. : УРСС, ЛКИ, 2007. – 232 с.
12. *Тураева З. Я.* Лингвистика текста. Текст : структура и семантика / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 126 с.
13. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Заблук та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

***Высоцкая Н. Л.* Исследование теории текста (лингвисториграфический аспект).**

*В статье осуществлен лингвисториграфический анализ взглядов языковедов XX в. – начала XXI в., связанных с проблемами теории текста. Определены особенности формирования терминологического аппарата и методологической базы указанной теории. Установлены этапы и хронологическая последовательность становления и развития лингвистики текста как самостоятельной научной дисциплины. Определен вклад современных исследователей в разработку теории текста.*

***Ключевые слова:*** лингвисториграфический анализ, теория текста, текст.

***Vysotskaya N. L.* Research of the theory of the text (linguistic historiographic aspect).**

*The article gives the analysis of linguistic historiographic views of scholars of the XX – early XXI centuries connected with the theory of the text. The peculiarities of formation of terminology and methodological basis of that theory are determined. The chronological sequence of stages and the formation as well as development of text linguistics as a separate scientific discipline are established. The contribution of contemporary researchers to the development of the theory of the text is defined.*

***Key words:*** linguistic historiographic analysis, theory of the text, text.

***Глущенко В. А., Орел А. С.***  
***Донбасский государственный педагогический университет***

## **ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ В. К. ЖУРАВЛЕВА И СОВРЕМЕННАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ФОНОЛОГИЯ**

*Статья посвящена анализу научного наследия известного лингвиста В. К. Журавлева. Особое внимание уделено исследованию диахронической фонологии, а также открытию гипотезы о группофонемном строении звуковой системы праславянского языка и тенденции к групповому сингармонизму.*

***Ключевые слова:*** фонология, праславянский язык, сингармонизм, группофонема.